
Валентина Фесенко

«Література породжується станом гріховності...»

(До 100-річчя з дня народження Жюльєна Гріна)

Французький письменник Жюльєн Грін народився в 1900 році; йому було 24 роки, коли він опублікував свої перші художні твори. Помер він у Парижі 13 серпня 1998 року. В інтерв'ю газеті «Фігаро» на запитання про ставлення до своєї епохи письменник відповів: «Це хворе століття. Щоправда, воно народилося хворим. Та тепер воно почувається гірше, ніж на початку. Настільки гірше, що можна було б інколи спитати, чи не вступили ми в той темний період історії людства, про який сповіщало Євангеліє. ХХ століття — століття моралістів, тобто лицемірних людей. Немає нічого гіршого від тих, хто звик повчати». (Тут і далі всі цитати наведено за книжкою: J. Green. Vers l'invisible. Journal 1958 — 1967. — Paris: Plon, 1967. — 512 p.)

Він народився в Парижі в американській родині, яка залишила Сполучені Штати після поразки конфедератів у війні з промисловою Північчю, проте так і не змогла примиритися з утратою специфічної духовності Півдня та перемогою прагматичного духу Півночі. Мати була суворою пуританкою, яка на ніч читала синові Біблію, а не дитячі казки. Жюльєн, єдиний хлопчик у родині, був улюбленцем чотирьох сестричок.

У сім'ї розмовляли тільки англійською, на вулиці ж, у лісеї та з нянею-бретонкою Жюльєн спілкувався французькою. У своїх мемуарах він розповідає, як важко було говорити з однолітками, які не розуміли ні його походження («врешті, ти нащадок нації, якої більш не існує»), ні американського акценту.

Першою великою втратою в житті чотирнадцятирічного хлопця була смерть матері. На порозі дорослого життя Жюльєн відкриває для себе метафізику і духовність Паскаля, схиляється на коліна перед величчю григоріанського співу в соборі, таїнством сповіді, навіртається до католицизму. Ідея святості палить його зсередини, кличе присвятити все життя службі Всевишньому. В шістнадцять років, ледве склавши першу частину іспиту на ступінь бакалавра, він записується до Американського Червоного Хреста і йде волонтером в армію. Спочатку юнак був під Верденом, потім на італійському фронті. Хоч вік і не дозволяв, він потрапив 1918 року на фронт, в артилерію, щоправда, участі у воєнних діях не брав. Відповідаючи на запитання кореспондента «Фігаро» про суть події, яка його найбільше вразила, Жюльєн Грін у своїх спогадах звертався до першої світової війни, на якій було знищено десяту частину молодих людей Європи і яка спровокувала духовне старіння нації. «Коли війна скінчилася, ми стали свідками обоження насолоди. Було неприпустимим говорити про війну чи навіть згадувати про щою подію. Щоб надолужити згаяний час, нам рекомендували тішитися життям». З 1919 по 1924 рік він живе у штаті Вірджинія і навчається на філологічному факультеті місцевого університету. Тут вийшла англійською його перша новела «Учень психіатра», в якій уже був помітний його характерний авторський стиль, що передбачав поєднання законів психології та оповідного жанру, а ще — схильність до висвітлення таємничості людського існування, з його падінням у безодню туги, самотності і спопеляючого бажання. Він хотів професійно займатися живописом і вивчати історію мистецтв, та все ж віддав перевагу епічному жанрові літератури. Період між двома війнами засвідчить його прихильність до слова, яке може пробудити людські душі від важкого сну небуття. «Мої романи — то мої сновидіння і мої мрії», — заявить він, і його виправить критик: кошмарні сновидіння і чорні мрії.

Перший період «жорсткого реалізму» вже був позначений схильністю до оніричних візій та пограничних ситуацій людського існування. «Гора Сінер» (1926) та «Адрієн Мезюра» (1927) відкривають романну творчість митця і роблять його знаменитим. Історії, що їх він переповідає, жахають. Злоба, ненависть, зневага, самотність, безумство, скнарність і смерть у людському суспільстві від його пером набувають більшої реальності, ніж любов і підтримка, людська солідарність... Його манеру порівнюють з американськими романтиками Натаніелем Готорном та Едгаром По. Центральна тема прозаїчних творів — туга. Метафізично чи психоаналітично інтерпретована, вона однаково провадить читача у світ самоти, в глибини ества, де дух протистоїть поклякові тіла, де перемагає схильність до безуму, де інстинкт знищення у формі потягу до самогубства чи вбивства іншого спричиняє страшні події. Відмінність Жюльєна Гріна від інших представників католицького відродження полягає в його вмінні пройти над краєм прірви і не впасти у відчай, не кинутися в шаленство хаосу, не дати запанувати безумові. В 1996 році на запитання кореспондента «Фігаро» «Чи завжди тілесність означала для вас гріховність?» Ж. Грін відповідає: «Сексуальність завжди була для мене страхотливим чаром. Щоразу це було немов уперше (...). Тіло не гріх. Інстинкт прекрасний уже тому, що він лежав в основі сотворіння і був бажаним Всевишньому. Як могла б йому протистояти молода істота? Чи навіть і не така молода?» Подібно Дос Пассосу, Джойсові, Прустові чи Селіну, Жюльєн Грін відчував недосконалість традиційних законів оповіді, але залишився королем мистецтва сугестії (вміння натякати, не говорячи) і використовував метаморфози художнього письма, не впадаючи в деконструктивізм.

Ще 1924 року, повернувшись до Парижа, він опублікував під псевдонімом Теофіля Деллапорта памфлет проти добродійних католиків Франції. «Якщо істина не викликає у вас почуття сп'яніння, то бодай не говоріть про неї». Ж. Грін не припускав можливості пізходів та компромісів із сумлінням і вірою. А саме такою він бачив політику Ватикану. «Церква народжувалася в муках. Малий грек четвертого століття бачив у храмах тільки статуї прекрасних чоловіків та жінок. А нам пропонують нині тільки образи тих, хто конає». З католицизмом було покінчено, хоч розпо-

ялося багаторічне листування і дружба Ж.Гріна з президентом Католицького інституту, директором європейського товариства неотомістів Жаком Марієном.

Протягом добрих п'ятнадцяти — двадцяти років Ж. Грін залишався агностиком і провадив пошук духовних істин в релігії і вченнях Сходу. Результатом періоду жвавого захоплення індуїзмом стала публікація романів «Візіонер»(1934), «Північ» (1936) та «Варуна» (1940). Повернення до католицизму було позначене оприлюдненням нових шедеврів, таких як «Мойра» (1950), «Кожен у своїй ночі» (1960), автобіографічні твори «Піти до настання дня» (1963), «Далека земля», «Молоді літа» (1984) — крик розпачу, визнання людського відчаю.

Серед найвідоміших французьких романістів-католиків його манера, мабуть, чи не найпохмуріша: людина всього-на-всього іграшка у всесильних лабетах зла. А зло найчастіше набуває форм збоченої сексуальної жаги. У щоденнику, який він вів протягом сімдесяти років, 18 березня 1948 року письменник записав: «Мені здається, що все навколо нас несе в собі відбиток великого надприродного катаклізму, як і печать божественного сотворіння. Саме тому стільки бридко го виливається на справжню красу». Попри все Ж. Грін вірить, що в темряві свого життя його персонажі не лише борсаються в лабетах пристрасті, а й чують поклик священного, хоч невидимого світла. Тільки воно здатне внести сенс у хаос відчутної реальності. В містичному союзі незримими узами поєднані життя і смерть, теперішнє, минуле і майбутнє.

Залишаючись метафізиком на кшталт Ж. Бернаноса чи Ф.Моріака, Ж. Грін заново духовний порив свого романного космосу на власному екзистенційному досвіді. Він відкрив свою незвичайну сексуальну орієнтацію ще в юному віці. Віддаючись непереборному покликові тіла, він щоразу відчував пекельну насолоду, постійними супутниками якої були муки сумління, туга і усвідомлення власної гріховності. «Як і тіло, душа має свою тінь». Обіцянок, даних самому собі, не було дотримано. Сповідуючись перед білим папером щоденника, письменник пише про «темні прояви інстинкту», «фруктово-солодкий запах тіла», який «породжує в ньому бажання небуття» і «відчайдушну боротьбу зі спокусою». Зневажаючи себе і страждаючи від усвідомлення власної гомосексуальної орієнтації ще за часів, коли це явище переслідували і церква, і суспільна думка, Ж. Грін звертався в романах до тем провини і сексуальної аномалії. Як колись А. Жід, він вміщував зізнання і свідчення у своїх опублікованих багатотомних щоденниках. Але в плані духовному цей психологічний досвід власного падіння в прірву тілесного виявився плідним і необхідним для наступних метаморфоз у художніх образах. Коли Франсуа Моріак закликав до «очищення джерел», Жюльєн Грін зауважував, що витоки роману завжди були отруєні, а інакше, без отрути (гріха) джерела просто пересохли б. «Сексуальність присутня в усьому, вона в усіх проявах життя і творення, в літературній і художній діяльності. Навіть у молитовно складених долонях черниці присутня сексуальність. Ось тільки бувають моменти, коли рівновага порушується. І тоді треба перетворювати життя так, щоб у ньому залишався сексуальний інстинкт, але в іншій, нетілесній формі, яка вже сама по собі є винятковою».

Оригінальність його манери полягає в умінні використати живопис і музичне мистецтво, колір та гру світла й тіні для передачі найтонших відтінків реальності, постійно відкритої для сприймання посланців невидимого духовного світу. Залишаючись конкретною, історично виваженою, соціальною точною, така реальність, попри всю свою буденність, зберігає право на зачудовано дивакуватість прояву та містичну тривожність у мить відкриття тайства причетності людей, взаємозалежності їхніх долі. Ж. Грін захоплювався класичною музикою. Бах, Чайковський, Моцарт, Стравінський — кожен з них приваблював його по-своєму. Проста мелодія походить із серця, в якому бринить невеличкова меланхолія. «Музика вивідає все, що я сам хотів би і не зміг вимовити словами, те, що залишається невисловленим у моєму серці. Це мова єднання, мова причетності, мова ангелів. Саме вона наворачтає мене до релігії. В мить поєднання глибокої віри і музики настає нечуване щастя».

Людина завжди перебуває серед складної подорожі, мета якої полягає у відкритті власних глибин, у пізнанні складності світу і наявних у ньому зернят істини. «Дитина надиктовує, дорослий записує» — це грінівська формула літературної творчості. Поряд з О. де Бальзаком і Ж. Бернаносом критики вважали Ж. Гріна письменником-візіонером. Це означає, що він переносив у романи образи, які поставали в уяві перед його внутрішнім зором. Як письменник він вважав себе пасивним інструментом передачі того, що являло собою невидимий бік іншого існування, яке було його власним присмеркзовим «я». Епіграфом до роману «Інший сон» Ж. Грін поставив слова свого улюбленого філософа Паскаля: «Хтозна, чи ця інша, не заглиблена в сон частина нашого життя не є якимсь іншим різновидом дрімоти, відмінної від тієї, першої; хтозна, чи ми спимо, чи тільки прикидаємося, коли думаємо, що спимо?»

Ж. Грін належав до письменників, які ніколи не змінювали своєї творчої манери і залишалися вірні колись обраному стилеві й формі подачі думок. Постійно перебуваючи в центрі уваги преси, він усамітнено жив у самому центрі Парижа, на вулиці Ванно, відвідував найближчих і найвірніших друзів, серед яких були всесвітньовідомі А. Жід, Ж. Марітен, Г. Штайн, Р. де Сен-Жан: «Боже, який він вродливий!» — не втомлюючись повторювати Ф. Моріак. І справді, Ж. Грін навіть у старшому віці зберігав аристократичний шарм, силу інтелекту, юний погляд проникливих очей. Літературна праця була його щоденним заняттям. З одинадцятої ранку до першої і з третьої години дня до шостої вечора він залишався «наодинці з білим аркушем паперу, що його треба було вкрити словами. Це не тільки захват, це вивільнення з пут». А поряд з цим — абсолютна відкритість для іншого, готовність до зустрічі, гостинність. У літературних колах казали, що Ж. Грін став літературним пам'ятником ХХ століття, що його відвідують не менше, ніж Ейфелеву вежу чи Сакре-Кер. Він завжди жив за правилом, яке встановив для себе ще в 20-х роках: «Перетворити кожен день на маленьке життя, переповнене подіями. Читати, писати, слухати музику, споглядати твори мистецтва». А пізніше сам визнає: «Правило непогане, та його результатом стало уповільнення ритму мого життя. І все ж таки саме завдяки цьому я зміг написати стільки книг, скільки мені в іншому разі природна моя млявість просто не дозволила б».

В 1971 році, після смерті Ф. Моріяка, Ж. Гріна було обрано дійсним членом Французької академії. В 1972 році він увійшов до Академії Сполучених Штатів Америки. Того ж року почалася публікація його творів у престижній французькій літературній серії «Бібліотека Плейди». В 1996 році письменник адресував листа Морісові Дрюону, секретарю Академії, з проханням вважати його таким, що добровільно склав свої повноваження. Щоправда, той із властивим йому гумором відповів, що з Французької академії не йдуть у відставку, оскільки титул академіка є не тимчасовою функцією, а довічною почесною. Що стояло за бажанням «вийти з компанії, стати особно» — вік? характер? національна специфіка? В усякому випадку, він справді був особливим, несхожим на інших, по-своєму талановитим сином свого схибленого віку. Мрійливіший, ніж Ф. Моріак, менш сором'язливий, ніж А. Жід, більш ірраціональний, ніж Р.-М. дю Гар, він водночас мав у собі щось спільне з Томасом Манном. Впадає в око спільна для обох внутрішня напруга оповіді, міць психологічного портрету і широка впевненість у перевагах наративної прози. Коли його запитували про обізнаність у сфері психоаналізу, фрейдизму і юнгіанства, він, посміюючись, відповідав, що цілком поділяє переконання Поля Клоделя: «Справжнє таїнство лежить поза сповіддю. А психоаналіз — це і є сповідь. Містерія не піддається аналізу й залишається цілісною та логічно неусвідомленою».

Улюбленим письменником Ж. Гріна впродовж усього його життя залишався Ф. Достоевський. «У нього мені найбільше подобається тонке розуміння людської природи і зображення людини та надприродного світу, які трансформуються під впливом одне одного». У жовтні 1961 року, прочитавши «Леді Макбет Мценського повіту» Лескова, Ж. Грін захоплено вигукнув: «Тільки так і слід писати. Так багато сказано в невеликому тексті. Наші романи занадто довгі. В них занадто багато слів. Пушкін, Гоголь, Лесков — три гранди з погляду точності й художньої краси. Навіть у Толстого і особливо у Достоевського їх забагато».

В червні 1962 року Ж. Грін писав у своєму щоденнику: «В сучасному світі я почувуюся, як подорожній у країні, мови якої він не розуміє. Я далекий від політики (це слабо сказано). Все, що стосується науки, мені не зовсім зрозуміле. Що таке розщеплення атома? Таких, як я, небагато. В години песимізму я кажу собі, що те, що мене приваблює, сьогодні цікавить зменьку людей, які, можливо, завтра вже не існуватимуть і не будуть замінені ніким іншим».

Доля його творів свідчить про помилковість таких тверджень. Дуже повільно, але впевнено вони знаходять свого читача і в Україні. Новим свідченням цього є й український переклад новели «Кристіна», що друкується нині у «Всесвіті».